

Наталія Конопка

ДІЯЛЬНІСТЬ КНЯЗЯ М.Г. РЕПІНА-ВОЛКОНСЬКОГО ПО ВІДНОВЛЕННЮ КОЗАЦТВА ЯК ВІЙСЬКОВОЇ ТА СУСПІЛЬНОЇ ВЕРСТВИ УКРАЇНИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

У статті висвітлюється діяльність Малоросійського генерал-губернатора князя М.Г. Рєпіна-Волконського по відновленню козацтва як повноцінної військової та суспільної української верстви першої половини ХІХ ст.

В кінці ХVІІІ – поч ХІХ ст. одним з основних прагнень українства було прагнення відновлення статусу козацтва як повноцінної суспільної, військової юридично-затверженої одиниці українського суспільства. Козацтво, як відомо, було найвагомішою верствою в суспільно-політичному, економічному та громадському житті Гетьманщини, а згодом Лівобережної України в складі Російської імперії. Воно було носієм державницьких та національних традицій, що були здобуті та акумульовані протягом століть. З ліквідацією автономії України-Гетьманщини у 1764 році почалася інтеграція так званого західного регіоналізму та самоврядування в систему російського централізму¹. Саме козацтво, що несло у собі ці давні традиції та звичаї, стало перешкодою до інтеграції українського суспільства в Російську імперію.

28 червня 1783 р. Катериною ІІ виданий наказ “Про перетворення малоросійських полків в регулярні”. Частина козаків влилася в ряди новоствореного Чорноморського козацького війська, інші — закріпачені і перетворені на залежних селян. Протягом 10 років традиційну козацьку мілітарну організацію замінила система регулярних імперських полків. А на кінець ХVІІІ століття в колишній Гетьманщині система і організація набору вже нічим не відрізнялася від загальноімперської, а розташовані там військові підрозділи вже не мали жодного зв’язку з традиціями козацької України².

Однією з перших спроб реорганізації козацтва на початку ХІХ століття був царський указ 1808 року “Про малоросійських козаків”, за яким 25 тис. козакам дозволялося з Лівобережної України переселитися на землі, відведені Чорноморському козацькому війську. Однією з перших спроб відновлення козацтва було формування генерал-губернатором Я.Лобановим-Ростовським, за розпорядженням царя, кількох полків козацького війська за власний кошт під час війни 1812 року. Чергова спроба відновлення козацтва як військової сили закінчилася невдачею. У 1816 році полки були розпушені, а ополченців перетворено на селян.

Генерал-губернаторство Миколи Григоровича Репніна-Волконського (1816–1834рр.) відродило надії на відновлення козацької традиції. Записка князя М.Г. Репніна “О праве собственности малороссийских козаков”³ написана у Полтаві і датована 23 жовтня 1824 року, що зберігається у м.Києві, в Інституті Рукопису Національної бібліотеки ім.Вернадського, с цьому прикладом. Важливо зазначити, що матеріали, які покладені князем в основу “Записки”, передав І.Ф.Тимковський. Про це свідчить лист М.Г. Репніна в с.Турановки Іллі Федоровичу Тимковському⁴, де генерал-губернатор повідомляє, що закінчив роботу над запискою про права власності козаків і дякує йому за надані матеріали.

М.Г. Репнін-Волконський вже протягом трьох років, тобто з 1821 року займався козацьким питанням⁵. В “Записці” подав коротку історію козаків, суттєво обгрутовуючи докази їх походження, правового статусу, що протягом століть підтверджувався грамотами литовських князів і польських королів, універсалами гетьманів України, конституціями Речі Посполитої; а після входження України до складу Росії — права козаків, легітимність статусу підтвердили укази та грамоти російських монархів. Як вказував князь Репнін: “Права козацьки еще сильнее гораздо шляхетских: ибо они заимствуют свою силу и от большего числа привилегий, и от глубокой древности, которая утверждает владения землею”⁶. “Записка” засвідчила погляди князя на проблему відновлення, відродження правового статусу козацької верстви. Він чітко окреслив передумови, причини та наслідки зубожіння козацького стану, дав реальну оцінку тогочасного становища козаків. Заходи не дістали відгуку російського уряду і залишилися лише на папері.

У 1830–1831 рр. під час польського повстання князь Репнін здійснив ще одну спробу відновити козацтво як військову одиницю. В рапорті від 20 квітня 1831 р. М.Г.Репнін-Волконський запевняв імператора: “...народ сей, сохранивший досель воинственный дух предков своих, сохранил и древнюю ненависть к Ляхам... Малороссийские козаки с радостью поставят из себя поборников за престол и отечество...”⁷. В цьому ж рапорті він просив про зменшення податків і повинностей для козаків, про допомогу козацтву, виступив проти спроб міністерства накласти додаткові податки, пропонував покінчити з парцилізацією козацьких наділів, радив ввести монополію на горілчані виробки. 6 травня 1831 р. імператор Микола I видав Рескрипт про формування з “малороссийских козаков полков легкой кавалерии для резервной армии”⁸. За цим маніфестом царя генерал-губернатор почав формувати вісім козацьких полків (по 1 тис. чоловік). Козакам обіцяли повернення по домівках, а офіцерам — присвоєння офіцерських чинів. Але ентузіазм князя і козаків закінчився невдачею. В боях козацькі полки участі не брали, їх довели до Білорусії, а потім відвезли назад. В записці “Об обращении малороссийских козаков к первобытному их воинскому состоянию” від 4 жовтня 1831 р. князь

Рєпнін запевняв царя: “К рядам победоносного воинства Вашего присоединится значительный отряд верных и усердных поборников...”⁹. До цього меморандуму, що був надрукований в “Чтениях” Імператорського товариства історії і старожитностей Російських при Московському університеті, прикладався проєкт реорганізації малоросійських козаків¹⁰. О.Бодянському цей проєкт був невідомий¹¹. На протигагу цьому твердженню З.Когут повідомляє, не покликаючись, що князь Рєпнін підготував проєкт, за яким не тільки відновлювалися військові формування, але й дозволялася обмежена форма козацького самоврядування¹². Проєкт залишився проєктом. Справа була передана у спеціальний комітет. А 13 квітня 1832 р. комітет оголосив: “Для блага империи, сохраняющей целостъ и могущественное величие свое... не должны быть терпимы в оных отдельные части или федеральные соединения провинций на особых правах”¹³.

У 1833 р. за царським манускриптом 6 козачих полків перетворено в регулярне військо, а з двох сформовано один і направлено на Кавказ. Добровільне військо перетворено на солдат з 16-річним строком служби. В квітні того ж 1833 р. князем була подана ще одна “Записка”, де він коротко виклав історію козаків, починаючи з 1722 р. Але й цей захід залишився без уваги з боку імперського уряду.

Та зусилля князя Рєпніна-Волконського, генерал-губернатора колишньої Гетьманщини, виявилися недаремними. Він добився деяких полегшень для козаків: 17 січня 1834 р. імператор затвердив устав “Об управлєнии малороссийскими козаками”¹⁴. Була створена Головна Господарська контора для малоросійських козаків (“Главная хозяйственная контора для малороссийских козаков”)¹⁵. Передбачалося, що вона буде займатися справами козацьких землеволодінь, оподаткування, призову до війська та еміграції. Передбачалося також створення спеціального чиновницького апарату, що буде захищати козаків від утисків з боку поміщиків та адміністрації. Але департамент проіснував недовго. Відразу після створення Міністерства державного майна (Министерства государственных имуществ)¹⁶ у 1837 р. козаків перевели під його юрисдикцію, хоча в цей же час, міністерство займалося справами державних селян, до статусу яких були цілком прирівняні козаки. Під цією юрисдикцією вони перебували до 1860-х років.

Залишилося чимало документів генерал-губернатора, які свідчать про те, що князь турбувався про звільнення козацьких дітей від перетворення їх на кантоністів, про дозвіл козакам вступати в духовні звання, про землевпорядкування і податки.

Клопотання про козацтво було однією з причин звинувачення князя М.Рєпніна в сепаратизмі, а згодом і його відставки з посади малоросійського генерал-губернатора у 1834 р.

Не варто, звісно, переоцінювати участь М.Г.Рєпніна-Волконського в системі урядової політики, але зазначимо, що перебуваючи на посаді гене-

рал-губернатора “Малоросії”, князь виявив себе як вмілий адміністратор і реформатор, намагаючись провести ряд заходів щодо покращення становища українців, в тому числі й козацтва. Створення бозездатної військової одиниці – козацького війська – ламало шовіністичні і централістські плани Російської імперії. Очевидно, створення добре вишколеного бозездатного козацького війська на території Росії допомогло б останній здобути собі не одну перемогу в постійних війнах, а авторитет Російської імперії суттєво піднявся б на міжнародному рівні і в системі міжнародної політики.

Примітки

¹ Когут З. Російський централізм і українська автономія: ліквідація Гетьманщини 1760-1830 рр. - К., 1996. - С.259.

² Там само. - С.195.

³ Рєпнін М.Г. Про право власності малоросійських козаків (23 жовтня 1824р.). - Інститут Рукопису Національної бібліотеки ім.В.Вернадського НАН України (далі - ІР НБУВ). - Ф.61. - №8715. - Арк.1

⁴ Рєпнін М.Г. Лист Тимковському І.Ф. від 7 вересня 1824 р. - ІР НБУВ. - Ф.ІІ. - № 4919. - Арк.1.

⁵ Рєпнін М.Г. Про право власності малоросійських козаків... - Арк. 1.

⁶ Там само. - Арк.10.

⁷ Донесение о вооружении малороссийских козаков против Польши // Чтения ОИДР. - М., 1863. - Кн.1. - С.176.

⁸ Справа формування з малоросійських козаків полків легкої кавалерії для резервної армії 1831 р. - ІР НБУВ. - Ф.ІІ. - № 2712. - Арк.1.

⁹ Донесение о вооружении... - С.193.

¹⁰ Там само. - С.194.

¹¹ Там само.

¹² Когут З. Вказ. праця. - С.246.

¹³ Там само. - С. 246.

¹⁴ Дремлюга С. М.Г. Рєпнін-Волконський та його вплив на культурно-громадське життя України першої половини ХІХ ст.// Під знаком Клію. На пошану О.Апанович. --- Дніпропетровськ, 1995. - С. 91.

¹⁵ Когут З. Вказ. праця. - С. 246.

¹⁶ Там само. - С.247.

The article is devoted to General-Governor of Malorosija prince Repnin-Volkonsky's activities concerning the revival of Ukrainian cossacks as an important social and military class of Ukraine's society in the first half of the 19th century.